

Мукатаева К.¹, Майкотова Ғ.Т.²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: tantal.km@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: maykotova.galyiya@gmail.com

ТҮРІК БАСПА САЛАСЫНЫҢ ТАРИХЫНАН

Мақала Түрік кітап басылымының тарихына арналған. Типография техникасы тарихындағы қолөнер кезеңінің шын мәнінде ұлы жаңалықтарының бірі металл шрифтпен кітап басу ісі XV ғасырдың екінші жартысында Еуропа мемлекеттеріне тез қарқынмен таралды да, XVI ғасырдың басында Еуропа аймағындағы Осман империясына да жетеді. Мақалада Түрік мемлекетінде бірінші кітап 1503 жылы басылғанымен, түріктердің кітап басу ісінің басын бұл жылмен санап алмайтынының себебі туралы айтылады. Бұл кезеңдерде Еуропа мемлекеттерінде әлеуметтік-экономикалық қатынастар, ғылым мен мәдениеттің дамуына байланысты кітапқа деген сұраныс артты, кітапты қолмен көшіру немесе ксилографиялық жолмен шығару қоғамның сұранысын қанағаттандыра алмады, сол себепті кітап басу ісі алға шықты. Бірақ, Түркия мемлекеті бұл жаңалықтарға үрке қарады, болып жатқан жаңалықтар мен ғылым жетістіктерін, христиандардан шыққан білімнің бәрі «таза емес», ислам әлеміне қауіпті деп есептелді. Себебі бұл мемлекетте кітапты қолмен көшіру ісі жақсы жолға қойылған болатын-ды және шығарылып жатқан кітаптардың көбісі құран сүрелері болғандықтан, оны қасиетті кітап ретінде санап, тек қолмен көшірілуі керек деп есептелді. Кітап көшірушілер діни білім алған, классикалық араб және діни әдебиетті білетін, атақты араб және иран каллиграфтарынан білім алған, хаттат мамандығын меңгерген адамдар болды.

Мақалада осындай әр түрлі себептермен Түркия мемлекетіне кітап басу ісінің кеш келу себептерін түсіндіреді.

Түйін сөздер: түрік баспасы, типография, түрік мемлекеті, ғылым, кітап, әдебиет, хаттат мамандығы, ксилография, құран сүрелері, діни әдебиет, араб, иран, кітап саудасы.

Mukataeva K.¹, Maikotova G.T.²

¹al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: tantal.km@mail.ru
²al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: maykotova.galyiya@gmail.com

From the history of the Turkish publishing industry

The article is dedicated to the history of Turkish book business. In the history of printing technology, a huge discovery is the printing of books using a metal font. This method spread to the countries of Europe in the second half of the 15th century, and reached the Ottoman Empire in the 16th century. The article reveals the reason why the year 1503, when the first book in the Turkish state was printed, does not take the beginning of the book industry of this state. In these periods in Europe, in connection with the development of socio-economic relations, with the development of science and culture, the demand for a book. Since hand-written rewriting of books and their release by xylography no longer satisfied the needs of society, book business began to develop. But the Turkish state reacted with fear to new discoveries, because it considered all the discoveries and achievements of science, as well as all the knowledge of the Christian world "unclean" and dangerous for the Islamic world. Since this country developed handwritten rewriting of books, as well as in connection with the fact that in many books the surahs of the Koran were present, which were accepted as sacred books, it was believed that they must necessarily be copied with their own hands. The copyists of the books had a religious education, they knew classical Arabic

and religious literature, they studied at the famous Arab and Iranian calligraphers, and mastered the specialty - hattat.

Thus, the article explains the reasons for the late development of book business in the Turkish state.

Key words: Turkish publishing house, printing house, Turkish state, science, books, literature, xylography, verse, religious literature, Arabic, Iranian books.

Мукатаева К.¹, Майкотова Ф.Т.²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: tantal.km@mail.ru

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: maykotova.galyiya@gmail.com

Из истории турецкой издательской индустрии

В истории развития типографской техники важным открытием является технология печатания книг с использованием металлического шрифта. Данный метод широко распространился в странах Европы во второй половине XV века, в XVI – достиг и Османской империи. Статья раскрывает причину, по которой 1503 год – год печати первой турецкой книги – не считается годом рождения книжной индустрии этого государства.

В Средние века в странах Европы в связи с развитием социально-экономических отношений, с развитием науки и культуры вырос и спрос на книгу. Так как собственноручное переписывание книг и их выпуск методом ксилографии больше не удовлетворяли потребности общества, книжное дело начало развиваться. Но Турецкое государство отнеслось с опасением к новым открытиям, так как считало все открытия и достижения науки, а так же все знания христианского мира «нечистыми» и опасными для исламского мира. Так как в этом государстве было развито собственноручное переписывание книг, а так же в связи с тем, что во многих книгах присутствовали суры Корана, которые принимали как священные книги, считалось, что их непременно нужно переписывать вручную. Переписчики книг имели религиозное образование, знали классическую арабскую и религиозную литературу, обучались у именитых арабских и иранских каллиграфов и осваивали специальность – хаттат. Таким образом, в статье объясняются причины позднего развития книжного дела в Турецком государстве.

Ключевые слова: турецкое издательство, типография, турецкое государство, наука, книги, литература, ксилография, стихи, религиозная литература, арабские, иранские книги.

Кіріспе

Соңғы жүз жылдықта әлемдік деңгейде кітап басу ісі қарқындап дамып, кейінгі жылдары тұрақты және табысты болып келеді. Соңғы зерттеулерге жүгінсек, әлемде 500 мыңға тарта баспа және баспа ісімен айналысатын мекемелер бар екен. Оның төрттен бірі АҚШ-та деп есептеледі. Сондай-ақ баспа саласының үлкен бөлігі Ұлыбританияның үлесінде. Соңғы деректер бойынша Ұлыбританияда – 60 мың, Францияда – 25 мың, Германияда – 20 мың, Жапонияда – 20 мың баспа және баспа ісімен айналысатын ұйымдар бар деп тіркелген (Lensky BV, 2002).

Әлемдік баспа ісі тек көлемімен ғана емес, оның өсу динамикасымен де ерекшеленеді. Соңғы он жылда әлем бойынша баспа ісі үш есеге көбейген. Бұл өсу әр елде ертеден келе жатқан алпауыт баспаларымен бірге, кейінгі жылдары шағын және орта баспалардың және баспа ісімен айналысатын мекемелердің де өсуімен байланысты болып отыр. Осындай

ұсақ баспалардың, мекемелердің, баспа ісімен айналысатын кәсіпорындардың көп болуына байланысты, толық ақпарат ала алмағандықтан, ЮНЕСКО халықаралық ұйымы шығарып келе жатқан статистикалық «Кітап басылымының ЮНЕСКО жылнамасы» кейінгі жылдары әлем басылымдары туралы толық анықтама-ақпарат бере алмай отыр. Бүгінгі күнде ЮНЕСКО жылнамасы тек кейбір мемлекеттердің ғана статистикалық көрсеткіштерін беріп келеді. Ол көрсеткіш кеш жарияланады және мәліметтер толық деп айтуға келмейді. 90-жылдардан бастап, ЮНЕСКО-ның жинағына қарағанда, «Халықаралық баспагерлер агенттігінің» интернет-сайтта жарияланатын мағлұматтары дәлірек анықтама-ақпарат береді, себебі әр мемлекеттің Баспагерлер агенттігінің беріп отыратын ақпараттары тез және анығырақ деп есептеледі. Осы мағлұматтарға және басқа да мерзімді басылымдар мен көрме-жәрмеңкелерге, социологиялық зерттеулерге сүйене отырып әлемдегі алдыңғы ондыққа кіретін мемлекеттердің рейтингісін жасау мүмкіндігі бар.

Негізгі бөлім

Жалпы баспа саласында кітап шығаруда әр мемлекетте әр түрлі статистикалық анықтамалар жүргізіледі. Бірақ, сол мемлекеттен шыққан кітап өнімінің барлығы жүз пайыз кірді деуге негіз жоқ. Баспа өнімінің барлығын қамтуға мүмкіншілігі болмайды. Дегенмен келіп түскен статистикалық сараптамаларды салыстыру негізінде, алдыңғы ондыққа кіретін мемлекеттер анықталып келеді. Ол әрине, шығаратын кітап көлемінің әр жылда өзгеріп отыруына байланысты, кейде орындары ауысып келіп отыруы мүмкін. Мысалы кейінгі жылғы статистикаға көз салсақ Қытай Халық Республикасы – 140 мың аталыммен, Ұлыбритания – 120 мың аталыммен, Германия – 80 мың аталыммен, Америка Құрама Штаты – 70 мың аталыммен, Жапония – 70 мың аталыммен, Испания – 60 мың аталыммен, Ресей – 60 мың аталыммен, Бразилия – 50 мың аталыммен, Италия – 50 мың аталыммен, Франция – 50 мың аталыммен кітап шығарып, алдыңғы ондықты иеленген (Atabaev DA Isengalieva AG, 2001).

1910 жылы Брюссельде өткен библиографтардың халықаралық конгресінде Поляк библиографы Болеслаф Ивинскийдің «Халықаралық басылымдардың статистикасы» атты баяндамасында 1900 жылы әлемде 158.888 мың атаумен кітап шықты деген дерек келтірілген екен. Егер соңғы жүз жылдықта 1900 жылмен салыстырғанда шамамен 50% өсті десек, 1951 жылдан 2000 жыл арасында 5,5 есеге көбейген. Бұл әрине ғылым мен техниканың дамуына байланысты адамдардың оқып білуде кітапқа деген сұранысының өсуімен болса, екіншіден, сол қарқынды дамыған ғылымды кітап басу, полиграфияға енгізудің де нәтижесі деуге болады. Сондықтан XX ғасыр «кітап әлеміндегі революция ғасыры» болғандығын ерекше атап өткен жөн.

ISBN Агенттігінің анықтамалығында 1975 жылы 18 мемлекеттен 15 мың баспа тіркелсе, 1988 жылы 197 мемлекеттен 170 мың баспа, ал соңғы 27-басылымында 210 мемлекеттен 499.021 (жарты миллионға жуық) баспа тіркелген (Atabaev DA Ishenalieva AG, 2002).

Қорытындылай келе айтар болсақ, бұл деректер бойынша әлемдік кітап баспа ісінің дамуына тұрақты негіз қаланып қарыштай дамуына зор мүмкіншіліктер туғанын көреміз. Бүгінгі таңда ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың тез қарқынмен дамуына қарамастан адам баласына білім алуда, ғылымға жол ашуда кітаптың рөлінің бір де бір толастамайтынын

көреміз. Сонымен бірге осыншама ғасыр адам баласымен бірге дамып, бірге өркендеп келе жатқан кітаптың, кітап шығаратын баспа ісінің ұзақ даму жолынан өткенін және де әр мемлекеттің әр түрлі жолдармен, бүгінгі жетістіктеріне жеткені де сөзсіз. Баспа ісі де әр мемлекеттің өз мәдениетімен, экономикасымен, тарихымен тығыз байланыста өркендейтінін көреміз. Әрі қарай әлемдік кітап басу ісіне өзіндік үлес қосып отырған Түрік мемлекетінің баспа ісі, даму тарихы туралы сөз етпекпіз.

Нәтиже

XV ғасырда Европа елдеріне металл шрифтымен кітап басу ісі жедел дамығаннан кейін, XVI ғасырдың басында Европа аймағындағы Осман империясына да жетеді. Ең бірінші 1494-1495 жылдары Стамбул қаласында ағайынды Давид пен Самуэл Нахмиасылар ашқан европалық типография болған. 1503 жылы Түркия мемлекетінде бірінші кітап басылады. Бірақ, Түркия өзінің кітап басу кезеңін ол кезбен есептемейді, Түркияда бірінші кітап түрік тілінде 1729 жылы араб шрифтысымен басылып шығады, Түрік кітап басылымы осы кезден басталады деп есептеледі. Оның алдыңғы жылдарындағы европалықтардың көмегімен ашылған баспаханаларды армян, грек баспаханалары болған соң де олар түрік баспаханасының негізіне санамағанға ұқсайды. Бұл кезде тек діни кітаптар ғана басылды, ал түріктер құран сүрелерін баспаханалық тәсілмен басылғандықтан «таза емес» деп есептеді. Өз кітап басу кезеңін түрік территориясында басылған кітаптардан бастамай, өз мәдениетін дамытатын, жаңа тарихқа бетбұрыс деп есептейтін, өз типографияларының ашылуынан бастайтыны сондықтан (Rafikov A.Kh., 1973).

Зерттеушілер кітап басу саласының Түркия мемлекетіне кеш келуінің бірнеше себептері бар деп есептейді. Европа мемлекеттеріне кітап басу саласы олардың қоғамдарында әлеуметтік-экономикалық, мәдени, ғылым мен білімнің қарқынды даму кезеңдерімен тікелей байланысты болды. Ал Түрік мемлекеті бұл кезеңдерде XVI-XVIII ғасырларда әскери-феодалды мемлекет болды. Мемлекет басшылары Европа елдеріндегі даму кезеңіне жаратпаушылықпен қарады және мұсылман мемлекеттеріне бұл «таза емес» мемлекеттердің жасап жатқандары қауіпті деп санады. Сонымен бірге әлеуметтік-экономикалық салада, саяси құрылымда ұзақ уақыт өзгеріс болмады, түрік экономикасы тек жер шаруашылығымен айналысты. Түрік шаруасы жермен кү-

нелтіп, көргендері кедейлік, сауатсыздық болды. Тек кейбір ауылдардың мешіттерінде ғана діни мектептер болды, онда құраннан сүрелер ғана жаттатты. Құран сүрелерін қалаларда кітап көшіріп жазушылар жазды, ал кітап сатушылар (саххафтар) таратты. Европалық білім медреселерде оқытылмады, құраннан асқан білім жоқ деп есептелді. Христиандардан шыққан білімнің бәрі «таза емес» деп есептеліп, жаңалықтың бәріне үрке қарады. Сол себепте де Гутенбергтің жаңалығы кешігіп жетті.

«Жалпы әлеуметтік экономикалық және мәдени даму жағынан артта қалушылық, надандық және сауатсыздық, әсіресе «сенімсіздерден» үйренуге, оқуға құлықтарының жоқтығы, кітап басу ісінің Түрік мемлекетіне кеш келуінің негізгі себептері болды» деп көрсетеді зерттеушілер (Zheltyakov, AD 1968).

Ойталқы

Түркияда ол кезеңдерде кітап басу ісіне мындаған кітап көшірмешілер, безендірушілер, түптеушілер т.б. кітап ісімен айналысып отырғандардың барлығы баспаханалық араб шрифтысымен кітап басуға қарсы шықты. Каллиграф – кітап көшіру мамандығы түріктерге арабтар мен ирандықтардан келген. XII ғасырға дейін түріктер тек араб пен парсы қолжазбаларын ғана білген. Араб тілі мемлекеттік және ғылыми, ал парсы тілі әдеби болып есептелді. Классикалық шығыс үлгісіндегі түрік қолжазбалары XV ғасырдан басталып, XVI-XVII ғасырларда кең жайылды. Негізінен діни кітаптарды, құран, құранға түсініктеме, құқық саласынан мұсылман кітаптары, сөздіктерді көшірумен айналысты. Қолжазбаны көшіру, түптеушілер, безендірушілер көптеген үлкен қалаларда, соның ішінде Стамбулда көп болды. XVII ғасырдың басында Осман империясында кітап көшірушілердің саны 15000 мыңнан асқан. Кітап көшірушілер діни білім алған, классикалық араб және діни әдебиетті білетін, атақты араб және иран каллиграфтарынан білім алған, хаттат мамандығын меңгерген адамдар болды. Олардың ішінде көптеген моллалар, тарихшылар және ақындар болды. Кітап көшіруде сәнді жазуға ерекше көңіл бөлінді. Каллиграфия түріктерде өте жоғары бағаланды, хаттаттар дайындайтын арнаулы мектептер болды. Хаттаттар арнаулы корпорацияға бірікті, олардың өздерінің жарғылары болды. Кітап безендірумен арнайы суретшілер айналысты, олардың кітап безендіруі европалықтарды таң қалдырды (Sidorov

AA,1979). Кітап қаптаулары мен түптеулері бір-бірінен сәнділіктерімен, безендіруімен және қаптаған терілерінің түрімен ажыратылды. Кітап сатушылар оны ерекше бағалады, ал кітаптың құны сәнді жазылуына, қапталуына, безендіруіне байланысты бағаланды.

Баспа ісіне қағаз саласында жұмыс атқаратындар да қарсы болды, себебі қағаз Италиядан әкелініп, өз жерлерінде өңделді. Түрік қолжазба кітаптарына европалықтар да қызыға бастады. Француздар Король кітапханасына, Ағылшындар Британ музейлеріне коллекция жасады. Бірақ Сұлтан Ахмед III жедел жарлық шығарып, кітап қолжазбаларын шет елге сатуға тыйым салды. Бұл кезеңдерде кітап өндіріп, оны сату үлкен табыс көзі екені дәлелденген соң, бұл жарлық та қолжазба кітаптың Европаға қарай өтуіне тосқауыл бола алмады (Eremeev D. Asia and Africa today, 1969, No. 6).

Баспа ісін түріктердің тағы бір қабылдамаған себебі, типографиялық басылыммен шығатын кітаптардың ішінде пайдасыз, өз қоғамына зиян басылымдар шығады деген қауіп те болған.

Осман империясында кітап баспасы пайда болғанға дейін қолжазба кітаптар кеңінен қолданылды. Стамбул қаласында жеке кітапханалар жұмыс істеген. Оларда түрлі тілдегі құнды деректер сақталған. Олардың қатарына заң ғылымдары жөніндегі, философия, метафизика, медицина, тарих және поэзия, астрономия, астрология, география, математикадан мол мағлұмат беретін қолжазба кітаптарды атауға болады. Сонымен қатар Құранның түрлі аяттарының үзінділері келтірілген кітаптарды да атап айтуға болады. Олардың көпшілігі Шығыста жақсы дамыған каллиграфиялық өнер туындыларымен, иллюстрациялармен шебер безендірілген. Бүгінде олар кітап мұражайларында сақталып, Түркия мемлекетінің араб, түрік, парсы және басқа да тілдердегі қолжазба кітаптардың бай өлкесі атануына жол ашуда.

Түркияда барлығы 200 мыңнан астам манускрипт шоғырланған. Олардың ішінде Сүлеймен кітапханасында – 65,2 мың, Топқапы сарайында – 19 мың, Стамбул университетінде – 18,6 мың, Айя-София мешітінде – 8,5 мың, Түркия ұлттық кітапханасында – 8,3 мың, Нур-и Османниде – 4,8 мың, Кепрюлюде – 2,8 мың, Рагыб-пашиде – 2 мың. Анкара, Измир, Конь, Эрзурум, Ван, Трабзон және басқа да қалаларындағы кітапханалар қорында қолжазбалар сақталған. Олардың біразына библиографиялық көрсеткіштер құрастырылған. 1842 жылы Венада 1763 жылы құрылған Рагыб-паша кітапханасының

көрсеткіші басылып шықты. Оның екінші және үшінші басылымы 1858, 1865 жылдары жарық көрген (Zhetpisbaeva B.A., 2001).

Шетел мемлекеттерін ғана емес, Түрік қоғамының өзінің де сұранысын қолжазба кітап саны қанағаттандыра алмайтынына көз жеткен соң, 1727 жылы желтоқсан айында түрік типографиясы ұйымдастырылады да, 1729 жылы қаңтар айында Ванкулу сөздігін басып шығарады, осы кезеңнен бастап Сұлтан Ахмед III баспахана ашып, кітап басуға рұхсат береді. Осы кезеңнен Түрік кітап басу саласының негізі салынды деп есептеледі.

Қорытынды

Қазіргі уақытта Түркия елінде баспа ісі жақсы жолға қойылған. Баспаның ең көп орналасқан қаласы – Анкара, онда 3 мыңдай баспа бар деп есептеледі. Одан кейінгі қалалары – Стамбул, Измир, Кония, Бурса, Анталия т.б.

Түркияда да кітап саласында бірнеше қоғамдық бірлестіктер жұмыс атқарады. «Баспагерлер ассоциациясы», «Кітап таратушылар ассоциациясы», «Түрік жазушыларының ассоциациясы» т.б. бірлестіктер.

«Кітап таратушылар ассоциациясы» 1985 жылы Стамбул қаласында құрылған. 300-ден астам мүшесі бар. Басты мақсаттары – Түркия баспа саласын халықаралық деңгейде таныстыру.

Кітап басу саласында – электронды кітап басу да дамуда. Кітап таратуда көп баспалардың арнайы кітап дүкендері бар, сонымен бірге интернет магазиндер де кітап таратуға атсалысады. Түркияда кітап таратуда кітап дүкендері алдыңғы қатарда, заманауи сұранысқа сай, даму қарқыны жыл сайын артып келеді (Zhetpisbaeva B.A., 2001).

Тақырыбы жағынан алғанда Түрік кітап жүйесі: мәдени кітап басып шығару (беллетрис-

тика және ғылыми-көпшілік кітаптар, романдар, әңгімелер, анықтамалықтар), білім саласында (оқушыларға арналған оқулықтар, қосымша әдебиеттер, шет тілін үйренуге арналған әдебиеттер), ал үшінші бағыт ғылыми-техникалық, медициналық әдебиеттер болып келеді. Негізгі кітаптар түрік тілінде жарық көреді, басқа тілде 5% ғана шығарылады. Оқулықтар 23%, оқу құралдары 23,5%, көркем әдебиеттер 37%, академиялық кітаптар 9% шығарылады екен. Тілдік ерекшеліктері жағынан 96% түрікше, ағылшынша 3,3%, немісше 0,3%, өзге тілдерде 0,4% шығарылады. Кітап бағасы қатты мұқабамен – 17 эвро, жұқа мұқабамен – 10 эвродай болады екен.

Кейінгі жылы ашылған баспалардың бірі – «Kaknus» баспасы. Баспа бірінші күнен бастап сапалы кітап шығарумен айналысып келеді. Бұл тек қана баспа емес, үлкен мәдени орталық (Danushpan Suleimennuyi nauyl szderi, 2001). Онда кітап дүкені, баспа агенттігі мен редакциялау орталығы шоғырланған. Жыл сайын кітаптар қатары жаңа сериялармен толықтырылады. Мысалы «Заманауи әңгімелер» сериясымен араб, парсы, үнді, әзірбайжан, түркімен секілді көрші мемлекеттердің әдеби шығармалары берілген. Бұл баспа кейінгі жылдары «Түрік жазушыларының ассоциациясының» шешімімен үздік баспа атанып келеді. Жылына 300-ден астам аталыммен кітап шығарады екен.

Бүгінгі күнде әлемдік кеңістіктегі Түрік баспа саласының бастау кезендері жоғарғыда айтқандай бірнеше кедергілерді жеңе отырып, дамығанын көреміз. Мемлекеттің қауіпсіздігіне, ішкі саясатқа, әлеуметтік жағдайдың дамуына, ұлттық құндылықтарының даму болашағына, жалпы мемлекет аралық қарым-қатынас орнатуда, кітап басу ісінің атқаратын орны ерекше екеніне көздері жеткеннен кейін ғана баспа ісі кең етек жая бастағанын көреміз.

Әдебиеттер

- Атабаев Д.А., Исенғалиева А.Г. Из истории художественного оформления книг: учебное пособие. – Алматы, 2001.
 Атабаев Д.А., Исенғалиева А.Г. Кітап тарихы: оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2002.
 Баренбаум И.Е., Шомракова И.А. Книга и книжное дело в капиталистических странах. – Л., 1990. Вып. 1. Некоторые итоги работы книжной индустрии Запада в 2007 году // Книжное дело. – 2008. – № 1.
 Баренбаум И.Е. Книга и книжное дело за рубежом: [в 3 вып.] / И.Е. Баренбаум, И.А. Шомракова. – Л.: Ленингр. гос. ин-т культуры, 1990. – Вып. 1: 3. Книга и книжное дело в капиталистических странах. – 1990. – 119 с.
 Еремеев Д. От тюрков к туркам // Азия и Африка сегодня, 1969. – №6.
 Данышпан Сулейменнің накыл сөздері. – Стамбул: Жаңа өмір, 2001.
 Желтяков А.Д. Начальный этап книгопечатания в Турции. – М., 1968.
 Жетписбаева Б.А. Тюркская литература X-XII веков. – Алматы: ТОО Литра, 2001.
 Жетписбаева Б.А. Тюркская литература X- XII веков. – Алматы: ТОО Литра, 2001.

- Ленский Б.В. Современное отечественное и зарубежное издательское дело конспект лекций. – М.: Московский государственный университет печати, 2002.
- Рафиков А.Х. Очерки книгопечатания в Турции. – М.: Наука, 1973.
- Санников Н.В. Издания в мягкой обложке за рубежом. – М.: Книга, 1981. – 64 с.
- Сидоров А.А. Искусство книги. – М.: Книга, 1979.
- Сухоруков К.М. Американские ассоциации книжников // Библиография. – 2003. – № 3.
- Селиверстова Н.А. Книжные культуры стран СНГ и Балтии: прошлое и настоящее: монография. – М.: Наука, 2007. – 290 с.
- Современное отечественное и зарубежное издательское дело: учеб. пособие / сост. А.В. Зарубин; под ред. Т.В. Поповой. – Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 2008. – 112 с.

Referenses

- Atabaev DA Isengalieva AG Iz istorii xudozhestvennogo oformleniya knig:uchebnoe posobie. [From the history of artistic design of books: educational aid]. - Almaty, 2001.
- Atabaev DA Ishenalieva AG Kitap tariffs: оқулық.- Almaty: Қаза тари university, 2002.
- Rafikov A.Kh. Essays on book printing in Turkey.-M: Science, 1973.
- Zheltyakov, AD Nachalnyj etap knigopechataniya v turcii [The initial stage of printing in Turkey].-M., 1968.
- Sidorov AA Art of the book.-M .: Book, 1979.
- Eremeev D. From the Turks to the Turks / Asia and Africa today, 1969, No. 6
- Zhetpisbaeva B.A. Türkic literature of the X-XII centuries .- Almaty: Litra LLP, 2001.
- Danyshpan Suleimenniy nayyl szderi.- Istanbul: Zhaңa өmir, 2001.
- Sukhorukov K.M. American associations of scribes. Bibliography. - 2003. - No. 3.
- Barenbaum IE, Shomrakova IA Book and book business in the capitalist countries. L., 1990. Issue. 1.
- Some results of the work of the book industry of the West in 2007 // Book business. – 2008. - No. 1.
- Seliverstova N.A. Book cultures of the CIS and Baltic countries: the past and the present: a monograph. - M: Nauka, 2007-290 с.
- Barenbaum IE Book and book business abroad: [in 3rd issue] / I.E. Barenbaum, I.A. Shomrakova. - L.: Leningr. state. Institute of Culture, 1990. - Issue. Вып.1: 3. Book and book business in capitalist countries. - 1990. - 119 p.
- Lensky BV Sovremennoe otechestvennoe i zarubezhnoe izdatelskoe delo konspekt lekciy [Modern domestic and foreign publishing business lecture notes]. - Moscow: Moscow State University of Printing, 2002.
- Sovremennoe otechestvennoe i zarubezhnoe izdatelskoe delo: ucheb. posobie [Modern domestic and foreign publishing: Text-book. Allowance] / comp. A.V. Zarubin; Ed. T.V. Popova. - Ekaterinburg: USTU-UPI, 2008. -112 с.
- Sannikov NV. Izdaniya v myagkoj oblozhke za rubezhom [Soft-cover editions abroad]. M .: The book, 1981.64s